

Město a kámen

Město a kámen je projekt, který návštěvníkovi Telče nabízí netradiční pohled na architekturu města ve spojitosti se zpracováním místního kamene – žuly neboli granitu – napříč stoletími a stavebními slohy. Na patnácti zastaveních vedoucích centrem města má návštěvník možnost poznat geologii v praxi a zamyslet se nad technickými, architektonickými a historickými souvislostmi. Zvídavé otázky doplňují a zpestřují jednotlivá zastavení.

Když se rozhlédneme po telčském náměstí, na první pohled vidíme krásně zdobené barevné barokní a renesanční fasády měšťanských domů. Stavební slohy se zde však mísí od románského až po barokní. Nechybí ani vliv klasicistního období z přelomu 18. – 19. století. Žula však byla v Telči jako stavební kámen využívána po staletí, a tak na náměstí nenajdete stavbu, jež by alespoň částečně nebyla z žuly. Žulové jsou dlážděné cesty, památníky, boží muka, sloupy, klenby, oltáře, hřbitovy s náhrobký, lavičky, hráze rybníků, mosty, ploty, části domů, hrady, věže, zámky, nábreží aj. V jiných městech České republiky nebývá využití žuly ani zdaleka tak široké. Z dalších hornin se používají například ruly, pískovce, opuky, vápence, mramory, amfibolity, hadce apod. Často se totiž využíval právě ten stavební kámen, který byl v daném místě nejdostupnější. Vzhledem k tomu, že se Telč dočkala železničního spojení až v roce 1898, byla do té doby možnost vzdálenějšího dovozu stavebního kamene velmi omezená. Žula však je a vždy bývala finančně hůře dostupná, protože její opracování je mnohem náročnější a vyžaduje více práce než například opracovávání měkkého vápence či pískovce. O výstavbu a hlavně přestavbu města se významně zasloužil v 16. století Zachariáš z Hradce. „Investice“ jeho stavební éry do žuly se však vyplatily.

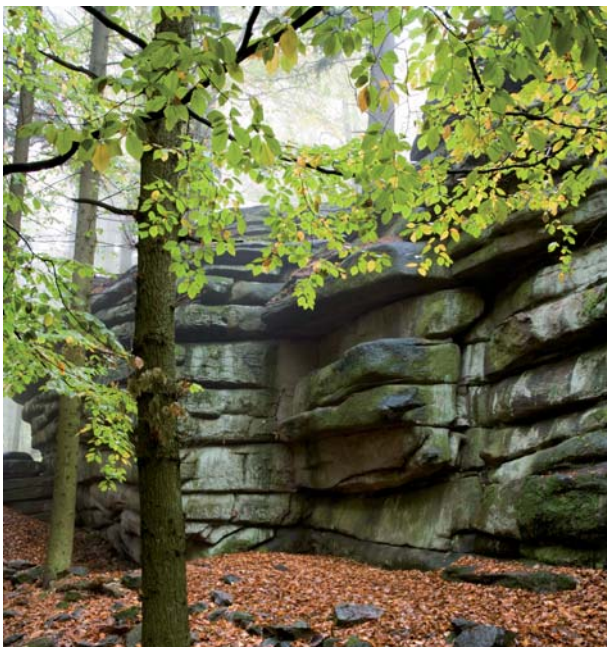

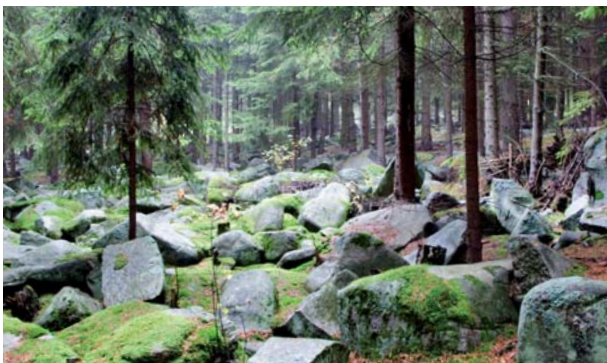
Ne nadarmo se jí říká „věčný kámen“. Je pevná, odolává zvětrávání, dají se z ní vylomit i velké bloky, dá se leštit, nevstřebává vodu, je kompaktní, a proto i barevně stálá. I díky těmto vlastnostem si centrum Telče zachovalo svou podobu po několik staletí.

Žula se již od středověku těžila a zpracovávala po celém území Geoparku Vysočina. V nejstarších dobách se využívaly volně ležící bloky a balvany, postupně vznikaly i menší lůmky. V druhé polovině 19. století se s rostoucí poptávkou po kvalitním kameni začaly otevírat místní větší a často strojně vybavené kamenolomy. Některé z nich jsou dnes již zaniklé či zatopené (např. zatopené lomy Čenkov, lom Řásná u Štamberka, Řídelov či lom v Mrákotíně), jiné jsou nové nebo fungují dodnes (lom Zedníček Mrákotín, Kavex Mrákotín, Sumrakov, Vanov, Rácov a Panské Dubenky).

Mrákotínská žula dodnes patří k nejkvalitnější ve střední Evropě. Její kvalita jistě přispěla na počátku 20. let minulého století k tomu, že Kancelář prezidenta republiky byla přijata nabídka Mrákotínských kamenolomů na zhotovení tzv. Sloupu svobody – monolitu pro Pražský hrad. První pokus převozu obrovského 18metrového kamenného bloku kamene však nebyl úspěšný – kámen se rozlomil. Až na podruhé se mrákotínská žula úspěšně dostala do Prahy a monolit je stále dominantou III. nádvoří Hradu.

Nejen detailní příběh o výrobě a přepravě tohoto monolitu, ale i ukázky kamenické práce, autentický kamenický přístřešek či informace o místních lomech a kamenické tradici najdete v Muzeu kamenictví v Mrákotíně.

1 Horní (velká) brána a kamenný most v ulici Palackého

Horní brána bývala součástí opevnění města. Její vnější část se dochovala dodnes, vnitřní, jež stávala v ulici Palackého, byla zbourána v první polovině 19. století.

1 Poznáte, kde se nacházela?

Vnější brána zdobená sgrafitem a pokrytá šindelovou střechou je z 2. poloviny 16. století. Nad průjezdem je vytesána pětilistá růže, která byla symbolem pánů z Hradce. Letopočet 1629 se váže k době, kdy byly hradby města opravovány.

Při pohledu na tuto bránu je vidět, že nosné a na kamenickou práci náročné prvky brány jsou vytvořeny ze žuly, zbytek pak tvoří kameny z polí, nejčastěji ruly. Žula je totiž velmi pevným a kvalitním stavebním kamenem, který lze opracovat i do velkých kusů. Žula je však také kamenem poměrně drahým, proto kde nebylo nutné, byl využit i jiný kamenný stavební materiál.

2 Jestlipak víte, proč je drobný detail – symbol růže – pracně vytesán do žuly?

V místě tohoto kamenného mostu býval dříve vodní příkop, přes který vedl dřevěný, snad i padací most. Tento kamenný most byl vystavěn až koncem 17. století.

? 3 Proč myslíte, že tomu tak bylo?

2 Kostel a věž sv. Ducha

Věž sv. Ducha je nejstarší dochovanou stavební památkou města. Jedná se o pozdně románskou stavbu z poloviny 13. století. Ve své době neměla tato stavba v regionu obdoby. První historické zmínky o krajském městě - Jihlavě - pocházejí zhruba ze stejné doby. Zajímavostí je, že prvotní osídlení Telče nebylo přesně v místě náměstí. První známky osídlení se dochovaly nejen okolo věže sv. Ducha, ale také ve Štěpnickém či Staroměstském rybníku, na jehož dně byla nalezena kamenná dlážděná cesta, a dále na severovýchodě Telče, v části, kde se říká Na Štěpnici.

Nevíme přesně, komu dříve věž sloužila. Její hranolovité těleso je vybudováno z poměrně velkých, pečlivě opracovaných žulových kvádrů. Pro svoji ohromnou váhu (patří mezi nejtěžší zpracovávané materiály) a tvrdost vyžaduje opracování žuly mnoho úsilí. Těžko si dnes umíme představit, jak stavebníci a kameníci ve 13. století bez strojů, pouze rukama a s pomocí jednoduchých mechanismů pracovali s tímto materiálem.

V některých kvádrech jsou dodnes patrné drobné důlky.

? 4 Víte proč?

Věž byla v roce 2018 rekonstruována a zároveň zde byla otevřena moderní expozice mapující vývoj města.

Přilehlý kostel sv. Ducha byl postaven na místě původního románského. Původní kostel pravděpodobně

neměl farní funkci, ale sloužil královskému správci a jeho podřízeným. První písemná zmínka o stávajícím gotickém kostele pochází z roku 1487. Po zrušení Josefem II. sloužil kostel jako skladiště, později jako městské divadlo. Od roku 1922 patří Českobratrské církvi evangelické.

3 Kamenné hradby, opevnění, příkopy

5

V ulici Hradební jsou dodnes patrné dochované zbytky středověkého opevnění města. Už od 14. století bylo město obeháno hradbami, před kterými byly vybudovány hradiční příkopy, jež se v případě ohrožení města naplnily vodou z přilehlých rybníků. Město se tak pro nepřítele stalo nedobytnou vodní pevností. Původní hradby byly v této části asi 9 metrů vysoké, v 17. století pak zvýšeny na 10,5 metru a ukončeny římsou. Ve spodní části dosahovaly hradby největší šířky, a to až 2 metrů.

Při bližším pohledu je vidět, že převažujícím stavebním materiálem hradeb byla spíše rula než žuly.

5 Proč tomu tak bylo?

Zajímavostí je, že to, co je pevné pro člověka (opevnění města), pro přírodu a její procesy už tak pevné není. Důkazem jsou viditelné projevy přírodní deformace kamene (rul): vrásky. Ty vznikají plastickou deformací horniny při zvýšené teplotě a tlaku - podmínky jsou takové, že i kámen se „ohne“.

6

Zhruba uprostřed Hradební ulice se v hradbách zachovala malá branka k vodě. Původně to bylo kromě bran jediné místo, kde byly hradby otevřené.

? 6 Víte, k čemu dříve branka sloužila?

4 Domy a podloubí

Jak již bylo řečeno, na náměstí zřejmě nenajdeme dům, který by byl postavený bez žuly. První domy se stavěly ve 14. století a byly budovány na kamenných základech. Kamenná byla také přízemí, horní patra však již byla zhotovena ze dřeva.

7 Víte, proč nebyly z kamene celé domy?

Z žuly jsou však i další stavební či dekorativní prvky, jako například portály, ostění, sloupy v podloubí, dekorativní prvky na štítech aj.

Až v polovině 15. století bylo k většině domů na náměstí přistavěno podloubí. Fasády a štíty byly utvářeny individuálně, některá průčelí však byla v dalších stoletích přestavována, takže

renesanční charakter si zachovala pouze část z nich. Většina fasád a štítů nese znaky baroka, některé i slohů pozdějších.

Za vlády Zachariáše z Hradce v polovině 16. století rapidně vzrůstalo množství vytěžené žuly, a to nejen pro přestavbu zámku, ale i měšťanských domů a stavení v širokém okolí. V této době, kdy ještě nebyly otevřené žádné kamenolomy, docházelo k těžbě a zpracovávání převážně volně ležících kamenů, kterých bylo v okolních lesích dostatek. Dodnes je možné nalézt v lesích zčásti opracované balvany právě z této doby (viz fotografie). Jak stoupala poptávka po místním kvalitním kameni, byly kolem 70. let 19. století organizovaně otevírány kamenolomy, ve kterých se těžba prováděla ve velkém objemu.

5 Cechovní znaky

Na některých sloupech podpírajících podloubí jsou vytesány cechovní znaky řemesníků. Ve městě bylo v 16. století provozováno na dvacet významnějších řemesel.

Nejviditelnější znak je při domu č. 8 či na sloupu u domu č. 64, jenž se nachází na protější straně náměstí. Na těchto sloupech jsou vytesány znaky cechu řeznického. Řezníci měli ve městě důležité postavení. Roku 1490 udělil Jindřich z Hradce řeznickému cechu statuta. Řeznický cech byl tak nejstarším cechem v Telči.

Do 60. let 19. století mohli řezníci sekat a prodávat maso pouze v masných krámech, které se nacházely v dnešní ulici U Masných krámů. V této ulici stávalo po 13 masných krámech po obou stranách.

V roce 1513 byl založen cech ševců a koželuhů, 1524 cech tkalcovský, 1556 cech provazníků, 1563 cech krejčovský, 1578 cech kožešnický, 1601 cech kameníků, truhlářů a sklenářů a v roce 1603 cech pekařů, hrnčírů a mlynářů.

8 Myslíte, že na některém ze sloupů na náměstí býval znak kameníků?

6 Dům č. 15

Nejnápadnější dům na náměstí je tento dům s arkýřem. Okna arkýře mají kamenná ostění. Na první pohled zajímavá je fasáda domu. Dům má pozdně renesanční štít, obdobného typu jako čp. 14. Psaníčková sgrafita, jež se nacházejí ve spodní části fasády, byla v Čechách v renesanci velmi oblíbená. Ti, kdo neměli na složitou výzdobu, nechali si udělat alespoň psaníčka, která se dělala rutinně. Natáhl se provázek, aby se zachovala rovná linie a podle něj se vrývala do omítky psaníčka.

Malba, která se nachází vpředu nad psaníčky úplně nalevo, zobrazuje, jakou podobu měl dům před jeho přestavbou.

? 9 Kam zmizela dvě okna v patře?

Na obrázku si můžeme všimnout atikového patra a cimbuří. Atika je dekorativní architektonický prvek, který nejenže opticky zvyšuje budovu, která pak vypadá „bohatěji“, ale zároveň zakrývá střechu. Když ještě střechy bývaly dřevěné, praktickým významem atiky bylo,

že sloužila jako zábrana proti šíření požáru. Cimbuří je ozubené zakončení vrcholu budovy. I přesto, že byl dům z estetického i praktického důvodu několikrát přestavěn, některé prvky jsou stále původní a nadčasové. Příkladem jsou okna s kamenným ostěním.

Zajímavé je také použití barviv do dřívějších omítek, kdy ještě nebyly k dispozici drahé, chemicky extrahované pigmenty, a tak se používaly organické a anorganické materiály, jež byly k dispozici. Barevné odstíny fasád tak nebývaly příliš syté. Například jako černé barvivo se používalo uhlí, bílá se vytvořila z vápna (tj. z vápence či mramoru), červenou obstaral minerál hematit (jiným názvem krevet) či drcené pálené cihly, odstíny od žluté po hnědou zajistil limonit (neboli hnědel), modrá se získávala mj. z rostliny zvané indigovník (jiným názvem modřil), zelená pak z minerálu seladonitu (neboli zelená hlínka). Zelená barva se začala více používat až v baroku, v renesanci převažovaly odstíny od okrové až po červenou. Modrá barva nebyla příliš používána, jelikož byla velmi vzácná a drahá.

7 Radnice

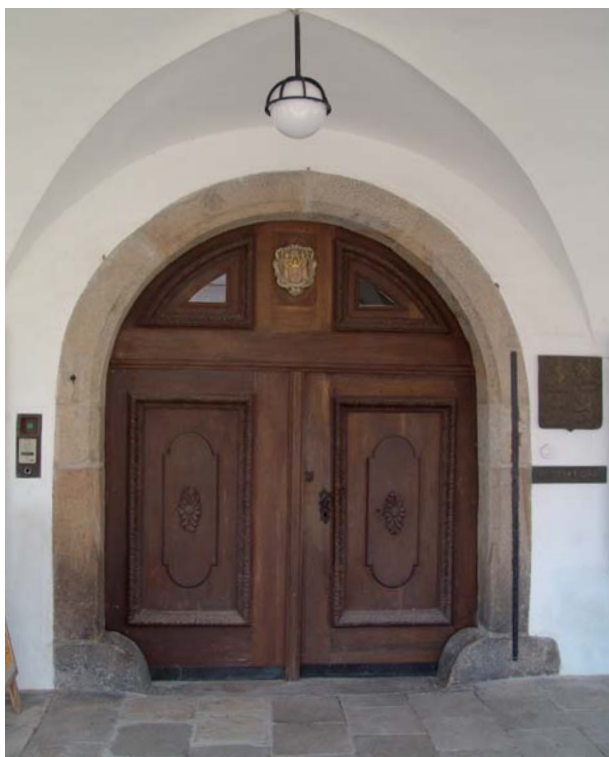

Radnice je největším domem náměstí. Jedná se totiž původně o dva gotické domy, které byly následně spojeny jednotnou renesanční fasádou. Vedle vstupních vrat je železná míra jednoho sáhu s vyznačením lokte a značka nadmořské výšky města 522,5 m. Na čelní straně v podloubí je osazena deska připomínající zápis města na seznam UNESCO v roce 1992.

Na fasádě budovy radnice si můžeme všimnout typických renesančních prvků, jakými jsou atika, ozdobná cimbuří, sgrafita či vysoká kordonová římsa. Kolem poloviny 18. století byl celý objekt barokně upraven. Tato úprava však není viditelná na fasádě domu.

? 10 Víte, jaký prvek fasády pak pochází z doby klasicismu?

? 11 Dokážete si vzpomenout na horninu, která se pro svou snadnou opracovatelnost používala pro složité členěné stavební a sochařské prvky mnohem častěji než tvrdá žula? Typické je její použití v období baroka - např. sochy na Karlově mostě, na Kuksu aj.

Kamenným skvostem radnice je zdobený žulový sloup s tordovaným neboli krouceným dříkem, jež se nachází uprostřed vstupního prostoru, v místě bývalého mázhausu. Takový sloup býval tradičním gotickým prvkem původních domů. Klenba, která se sbíhá do sloupu, je však již renesanční. Toto detailní opracování tvrdého stavebního kamene bylo velice pracné.

8 Kostel Jména Ježíš

Tento na první pohled netypický kostel, který do náměstí zasahuje svou boční stranou, byl postaven v roce 1667. V té době už nebyla v módě renesance. Nový sloh se nazýval baroko a usiloval, aby se lidé zase obrátili od světských radovánek více k Bohu. V baroku se tak kostely stavěly velmi bohatě zdobené. Vnitřní prostřší štuková výzdoba kostela je raně barokní. Mnoho stavebních prvků v interiéru kostela je žulových – například podlaha, pilíře, ostění, ale i kroupenka.

Z druhé strany kostela navazuje jezuitská kolej. Jezuité se zaměřili na šíření víry zejména prostřednictvím vzdělávání. Po zrušení řádu se budova přibližně sto let používala jako kasárna a později znovu jako škola. I dnes je účelem této budovy poskytovat vzdělávání. Je sídlem Univerzitního centra Telč Masarykovy univerzity Brno.

Součástí vnější výzdoby je i kamenný portál.

12 Víte, čím se liší od portálů měšťanských domů?

12

13

13 Poznáte, jaký další kámen je použit v interiéru kostela?

9 Kostel a věž sv. Jakuba

Tento kostel byl založen spolu s městem a postaven již ve 14. století. Záhy však vyhořel. V polovině 15. století byl znovu dobudován a vyzdoben krásnými freskami jako dvoulodní pozdně gotická stavba.

Ke kostelu náleží i věž, ze které je vidět město a jeho okolí ve své neopakovatelné kráse. Na věž vede 40 žulových schodů ve vřetenovém schodišti a následně 105 dřevěných schodů mezi vrchními patry věže.

? 14 Odhadnete nebo spočítáte, kolik metrů věž měří?

? 15 Když hovoříme o výšce, jestlipak víte, jakou nadmořskou výšku mělo pohoří na území dnešní Vysočiny v dobách prvohor?

V interiéru kostela se nachází pozoruhodná gotická klenba spočívající na 3 pilířích, které rozdělují dvoulodí. Dále si v kostele můžeme povšimnout vzácných gotických fresek, původních barokních varhan z r. 1725 či pseudogotického oltáře z r. 1879. Z žuly jsou pak nejen zdi, pilíře, klenby, náhrobní kameny, jež byly vloženy do podlahy kostela, vstup do krypty zasazený v podlaze, ale i novodobý ambon (řečnický pult) z lomu v Mrákotíně či pokladnice nacházející se nedaleko hlavního vchodu kostela.

Křížová chodba, kterou můžeme vejít do chrámu ze severní strany, byla přistavěna r. 1737 nákladem měšťana Ondřeje Hanusíka. K bohubilým účelům i bohatí měšťané přispívali na budování města. V chodbě jsou památníky obětem padlým v 1. a 2. světové válce. Keramické pamětní desky padlým v 1. světové válce byly zhotoveny zdejší Lidovou malírnou začátkem dvacátých let. Pamětní desky obětem II. světové války zde byly umístěny v roce 1994.

Hlavním vchodem z jižní strany vyjdeme na náměstí Jana Kypty. Jan Evangelista Kypta byl učitel, ředitel kůru a hudební skladatel, který v Telči působil v letech 1848–68. Na tomto náměstí se kolem zdi kostela nacházejí cenné kamenné náhrobky ze hřbitova, který zde byl do 17. století.

10 Státní zámek – Kaple Všech svatých

Státní zámek Telč je opravdovým renesančním klenotem. Málokdo však ví, že tento zámek býval původně vodním gotickým hradem. Kamenné jádro gotického hradu je možné spatřit při prohlídce zámeckého podzemí. Jednoduchá budova ve tvaru písmene L měla především obranný charakter a byla opevněna hradbou a příkopem i proti městu. Od r. 1550 v Telči trvale sídlil Zachariáš z Hradce a ten dal starý hrad přestavět a rozšířit o nově postavené renesanční paláce. Část stavebních prací probíhala pod dohledem italských umělců, které Zachariáš zval do Telče po své cestě do Itálie, kde byl silně ovlivněn italským renesančním uměním. Zachariáš se celkově zasadil o nákladnou přestavbu zámku. Její financování mu umožnily příjmy i z jiných panství a mj. také z dolů, ve kterých se těžila stříbrná ruda.

Dnes jsou ostatky Zachariáše z Hradce a jeho ženy uloženy v hrobce v kapli Všech svatých. Vzácná štuková výzdoba pokrývá malovanou klenbu kaple.

16 Víte, kde se nejbližše Telče těžila stříbrná ruda?

Napravo za vstupní branou do zámeckého areálu se nad vstupem tyčí kamenné alianční erby novomanželů, jež připomínají sňatek Zachariáše z Hradce (pravý erb) s Kateřinou z Valdštejna (levý erb). Kromě obtížné opracovatelnosti bylo také nesnadné nalézt kus výstavní, dokonalé žuly se stejnou zrnitostí. Nejexkluzivnější kusy žuly se používaly k podobným účelům, větší kusy pevné žuly například na příjezdové cesty do zdí apod. a obyčejné kameny z polí například jako „výplň“ do hradeb. Co se zrnitosti týče, žula se řadí nejčastěji mezi horniny středně až hrubě zrnité. Příčinou je fakt, že vzniká pomalejším tuhnutím magmatu hluboko pod povrchem, což poskytuje dostatek času na krystalizaci všech nerostů, které ji tvoří.

? 17 Co myslíte, že se skrývá pod touto omítkou a z jakého materiálu je barokní oltář?

11 Dolní (malá) brána

Hluboko v minulosti vedla jedna ze dvou přístupových cest na náměstí nedaleko dnešní Dolní neboli malé brány. Pochází z roku 1579, kdy byl zámek přestavován. Od té doby byla brána udržována vrchností, na rozdíl od Horní (velké) brány, která byla pod obecní správou. Původní, níže položená brána nebyla součástí zámku.

I v těchto místech býval před branou vodní příkop překlenutý dřevěným zvedacím mostem. Ulice Na Baště vedoucí od brány dnes rozděljuje Ulický a Štěpnický rybník.

Třetím významným telčským rybníkem, který po staletí ovlivňoval stavební vývoj města, byl Staroměstský rybník. Tato vodní plocha dodnes odděluje Staré Město od Vnitřního Města. Staré Město má však už charakter skromného venkova a východní zalesněný břeh tohoto rybníka již předznamenává přechod ve volnou krajinu.

? 18 Jestlipak víte, jakou funkci plnil kamenný prvek na detailní fotografii?

Při bližším prozkoumání nejužívanějšího místního kamene, žuly, můžeme vidět, že se skládá z několika nerostů. Jsou jimi šedé křemeny, světlejší živce a slída. Žula může obsahovat buď světlou slídu (muskovit) nebo tmavou slídu (biotit) nebo i oba typy. Pro žulu z okolí Mrákotína je typické, že v malém množství, ale pravidelně obsahuje i šedorůžový nerost andaluzit. Ve velmi malém množství mohou být v žule i titanit, apatit, zirkon a další nerosty.

? 19 Jestlipak víte, co rozhoduje o tom, jakou bude mít žula barvu?

12 Dům č. 61

Domy na náměstí mají převážně barokní štíty. Některé z domů si však zachovaly štíty renesanční. Krásný příklad renesančního štítu je vidět na domě č. 61. Tento dům koupil v r. 1553 pekař Michal. Chtěl mít nejkrásnější dům ve městě, protože měl v úmyslu usilovat o post starosty, a tak nechal dům přestavět a hlavně vyzdobit. Renesanční štít je inspirovaný benátskou renesancí. Ve štítu najdeme letopočet dokončení úprav 1555.

Dům byl však původně gotický, a tak si i po jeho přestavbě zachoval rozměry a uspořádání gotických domů, stejně jako ostatní domy na náměstí. V té době domy ještě neměly podloubí, a tak byla plocha tehdejšího náměstí podstatně větší než plocha náměstí současného. Z náměstí se velkými vraty s kamenným ostěním vstupovalo do klenuté předsíně – mázhausu, jež původně sloužil řemeslné výrobě, obchodu či prodeji piva. Z tohoto přízemního prostoru se vcházelo po schodech do patra a do sklepů, průchodem pak do dvora. V polovině 15. století bylo k většině domů na náměstí přistavěno podloubí a celá průčelí se štíty podle jednotného plánu.

20 Víte, z jakého důvodu se podloubí přistavělo?

Dnes však již vstupní portál není kamenný, ale betonový a svým vzhledem nezapadá mezi portály ostatních měšťanských domů. Na přelomu 20. a 21. století totiž dům prošel celkovou historizující přestavbou navrženou jeho tehdejším majitelem, architektem, jenž se inspiroval analogickým jihlavským portálem. I do betonu však není možné použít ledajakou horninu, která by zvětrávala, bobtnala či reagovala s ostatními složkami betonu. Je potřeba použít kvalitní štěrk, v ideálním případě opět žulu.

Kašny sloužily původně jako zdroj pitné vody, jelikož ne všechny domy měly zajištěn vlastní zdroj vody. V druhé polovině 19. století byla uprostřed náměstí vybudována pumpa, která sloužila ke stejným účelům. Městský vodovod zajistil pitnou vodu pro všechny domy na náměstí až v polovině 20. století.

Dolní kašna se sochou sv. Markéty byla původně dřevěná, vystavěná za Zachariáše z Hradce. Dnešní kamennou barokní podobu získala kašna v roce 1611. Zhruba o sto let starší socha sv. Markéty, patronky města, má dle lidového podání podobu telčské dívky. Svátá Markéta je patronkou dívek a rolníků. Rolníci se u Markéty modlívali za příhodné počasí pro sklizeň, ženy zase při obavách z porodu. Atributem sv. Markéty je drak, kříž či koruna.

I Horní kašna se sochou Siléna s malým Dionýsem v náručí byla původně dřevěná. Kamenná kašna nahradila původní dřevěnou až počátkem 19. století. Silén byl veselý stařík, který byl vychovatelem a průvodcem boha vína Dionýsa. Silénos byl často spojován s břehy vod a pramenů. Proto je asi také umístěn na kašně.

21 Dokážete vysvětlit, jak se do vápence tyto zkameněliny dostaly?

Samotné kašny jsou opět ze žuly, avšak sochy jsou již z vápence, který je mnohem snáze opracovatelný a umožňuje proto vytvořit na sochách i jemné detaily. Zajímavostí je, že většina soch ve městě je zhotovena právě z tohoto materiálu, což dokazuje, že byly pořízeny ve stejné době, v období baroka. Při detailním zkoumání těchto soch může ve vápenci oko zvědavého pozorovatele najít pozůstatky dávných organismů ve formě zkamenělin.

14 Mariánský sloup

Mezi kašnami uprostřed náměstí se tyčí barokní mariánský sloup. Sloup byl postaven v letech 1716 - 1720. Byl pořízen z odkazu měšťanky Zuzany Hodové, která poskytla na stavbu tisíc zlatých a za to si vyžádala, aby stavba stála naproti jejímu domu. Autorem sloupu je David Lipart, sochař a řezbář z Brtnice, který dílo vytvořil s pomocí telčského kameníka Františka Neuwirta.

Úplně dole na žulové balustrádě (hrazení) stojí 8 andělů. V prostřední části na podstavci stojí vpředu zleva sochy sv. Šebestiána, sv. Jakuba, sv. Rocha, sv. Jana Nepomuckého, Anděla strážného a sv. Františka Xaverského. V jeskyni v podstavci vpředu je vyobrazená sv. Rozálie, vzadu pak sv. Maří Magdalena. Na vrcholu mariánského sloupu se tyčí Panna Marie na zeměkouli.

22 Jestlipak víte, podle jakých atributů lze postavy těchto svatých rozpoznat?

I sochy zdobící mariánský sloup jsou z vápence. To, že je vápenec vhodný k zhotovení soch kvůli jeho snadné opracovatelnosti, jsme si již řekli.

23 Víte, jaká je však jeho „slabší stránka“?

15 Ulice Na Můstku

Při procházce po této historické dlažbě si můžeme jen těžko představit, kolik lidí přes ni přešlo, kolik lidských osudů se zde odehrálo. Z pohledu žuly jsou však naše lidské životy vsutku jepičí. Žuly našeho geoparku vznikly v období prvohor, při variském vrásnění, před asi 300 až 350 miliony let tuhnutím magmatu hluboko pod zemským povrchem.

? 24 Dokážete odhadnout, jaké teploty dosahovalo toto magma a v jaké hloubce žula tuhla?

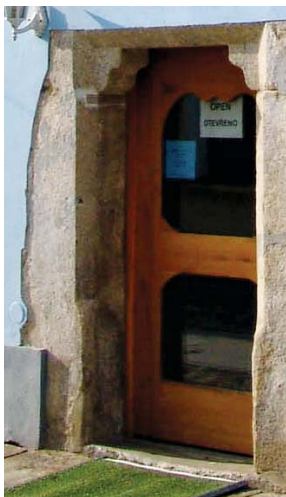
Hlubinné magmatické horniny vytváří pod povrchem Země tělesa různých tvarů a velikostí. Několik takových těles můžeme najít i na území naší republiky. Největší z nich je moldanubický pluton. Jedná se o rozsáhlé žulové těleso protažené v sv.-jz. směru, které zasahuje i do Rakouska a Německa. V jeho střední části se nachází území Geoparku Vysočina.

? 25 Víte, jaké procesy zapříčinily „výstup“ tohoto masivu horniny na zemský povrch?

26

Na dlažbě v ulici Na Můstku můžeme vidět, že se dříve žula používala jako stavební materiál v její neopracované formě tak, jak byla nalezena v místních lesích. Část této dlažby je původní a část je již novodobá. V dlažbě se nachází převážně žula, avšak také místní světlé křemeny a tmavé křemeny, kterým se říká kvarcity. Výhodami kamenné žulové dlažby jsou pevnost (žula je 4x pevnější než beton), životnost, odolnost vůči mechanickým, chemickým a přírodním jevům, lepší roznášení zatížení a esteticky atraktivní vzhled.

Žulová dlažba vydrží cca 200 - 300 let, kdežto zámkovou je nutné měnit zhruba po 10 - 20 letech, při používání slaných posypů i častěji. Dámy s podpatky či odhrnovači sněhu však jistě ocení spíše zámkovou dlažbu. Zámková dlažba je však také využívána z ekonomických důvodů, jelikož je zhruba 2x levnější než dlažba kamenná. Z dlouhodobého hlediska se však vyplatí investovat do kvalitního kamene.

? 26 Jestlipak víte, proč se tomuto typu dlažby říká „kočičí hlavy“?

Odpovědi

- 1** Vnitřní brána se nacházela v místě, kde je dnes průjezd ulicí zúžený.
- 2** Volba tohoto materiálu zaručila, že znak připomínající majitele města, pány z Hradce, vydrží i po několik století.
- 3** Dřevěný most byl zaručeně praktičtější v dobách, kdy bylo město střeženo a obléháno, protože se dal snadno shodit a přístup do města byl tak uzavřen. Když už pak nebylo nutné vstup do města tolik střežit, kamenný most byl praktičtější, jelikož vydržel po staletí a neohrozil ho ani nepřítel ani požár.
- 4** Aby se s kamennými bloky dalo manipulovat, používalo se při jejich přemisťování i zvedání jednoduché zařízení připomínající nůžky. Aby hroty nůžek po kamenném bloku neklouzaly, byly v kameni připraveny vždy dva drobné důlky.

Zdroj: ŠEFCŮ, O. Architektura: Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla. 1. vyd. Praha: Vydavatelství Grada, 2013, 256 s. ISBN 978-80-247-3120-9.
- 5** Žula se šetřila na významnější stavby, než bylo opevnění, na jehož stavbu se využíval spíše „odpadní“ kámen. Roli však jistě hrála i ekonomika a estetika. U opevnění nevadilo, že bylo „slepené“ z obyčejných nesouměrných neopracovaných kamenů. Stejně tak barevné sladění bylo důležitější u staveb domů, kostelů atd. než na opevnění.
- 6** Branka sloužila jako důležité bezpečnostní opatření v době, kdy bylo celé město vybudované z velké části ze dřeva. Často totiž docházelo k požárům, a bylo proto zapotřebí dostat se urychleně k vodě na hašení ohně.
- 7** Důvodem byly nižší náklady, jednodušší výstavba a lepší tepelně izolační vlastnosti dřeva.
- 8** Kamenický cech na náměstí jistojistě nebyval. Náměstí bylo „rezervované“ pro jiné řemeslníky, jakými byli například právě řezníci či sládkové. Kamenické řemeslo vyžaduje pracovat u zdroje a také s sebou přináší prašnost a hlučnost, což v centru města nikdy nebylo žádoucí.
- 9** Třetí okno v patře bylo zazděno. Čtvrté okno, jež je zobrazeno na sgrafitu, je dnes součástí domu čp. 14, který mívá dříve jednotnou fasádu s domem čp. 15.

Kamenické nůžky

- 10** Jsou to vysoké reliéfní sloupy neboli pilastry.
- 11** Pískovec.
- 12** Mohutný sloupový portál kostela je bohatě zdobený. Takové zdobení si většina obyčejných měšťanů nemohla dovolit. Zároveň z praktického i estetického hlediska se do měšťanských domů používaly jednodušší jednotné portály.
- 13** Protože baroko chtělo upozorňovat svou monumentálností, často se v kostelích používaly různé barevné stavební kameny, jako například mramory, vápence, hadce aj. Hlavní oltář a boční oltáře však nejsou kamenné, ale dřevěné a následně natřené barevnou patinací, která imituje přírodní kámen. Důvodem může být fakt, že podobně barvené horniny se nikde v okolí nenachází a výroba kamenných prvků by tak byla neúměrně náročná a drahá. Křtitelnice nedaleko hlavního vchodu je z mramoru.
- 14** Pod vrcholový kříž měří věž 50,12 metrů.
- 15** Odhaduje se, že vrásnění v prvohorách vytvořilo na Vysočině pohoří typu Himalájí, tj. s výškami mezi 5000 a 8000 metrů.
- 16** Tento drahý kov se těžil v dolech na Dobré Vodě u Mrákotína. Zachariáš měl ale i příjmy z havlíčkobrodského rudného revíru, ve kterém nabyl některá naleziště sňatkem s Kateřinou z Valdštejna.
- 17** Pod omítkou klenby se nachází jak jinak než žula. Oltáře již nejsou kamenné, ale dřevěné.
- 18** Tento prvek (patník) sloužil jako pevná kamenná lišta, jež bránila před odřením rohu zdiva při průjezdu povozů.
- 19** Barva žuly je určena obsahem nerostů, které ji tvoří, a velikostí jejich zrn. Na barvu žuly má velký vliv i druh živců. Žuly jsou obecně vždy světlých barev, nejčastěji jsou světle šedé nebo narůžovělé. V Geoparku Vysočina se nachází žuly s modrým a hnědým odstínem.
- 20** Podloubí bylo stavebním prvkem nejen elegantním, ale i praktickým, neboť umožňovalo řemeslníkům nabízet zboží i venku před domem.
- 21** Vápenec vznikl v teplém moři nahromaděním vápnitých schránek a jiných součástí těl různých organismů: mlžů, plžů, korálů, mechovek, ježovek apod. Vápence použité na sochy jsou pravděpodobně tzv. vápence řasové, které se u nás vyskytují na jižní Moravě, jejich nejznámější výskyty jsou v Rakousku a Maďarsku, kde byly těženy už za římských dob.

- 22** Svatý Šebestián bývá probodán šípy, sv. Jakub se zobrazuje s knihou, svítkem evangelia, poutnickou holí s mušlí či mečem, sv. Roch se psem, holí či morovým vředem na noze, sv. Jan Nepomucký s pěti hvězdami kolem hlavy, křížem a palmovým listem, sv. František Xaverský s lilií, křížem, plameny či pochodní, sv. Rozálie s lebkou a věncem bílých růží kolem hlavy, sv. Maří Magdalena pak s lebkou či nádobkou s mastí.
- 23** Vápenec je podstatně méně odolný vůči zvětrávání než žuly: povětrnostní vlivy, mráz, voda, řasy, lišejníky i další vlivy způsobují jeho narušování, změny barvy a celkovou degradaci. Od druhé poloviny dvacátého století jsou velkým problémem i kyselá deště, které způsobují intenzivní chemické zvětrávání vápenců.
- 24** Magma dosahovalo teplot okolo 800°C a žula tuhla v hloubkách okolo 10 - 15 km.
- 25** Varijské vrásnění dalo mj. vznik velehor o výšce srovnatelné s Himalájemi. Postupem času toto pohoří vlivem teplotních změn, slunečního záření, chemických reakcí, větru, mrazu a činnosti vody „ustoupilo“ (eroze, zvětrávání, transport), a tak se žuly dostaly z původních velkých hloubek až na dnešní povrch.
- 26** Povozy z hran kostek odlamovaly štěpiny tak, že se kostky zaoblily do tvaru kočičích hlav. Tento pojem se však dnes používá pro jakoukoliv dlažbu tvořenou přírodními dlažebními kameny, ať už opracovanými či neopracovanými.

Text byl konzultován s geologem Národního Geoparku Vysočina RNDr. Karlem Malým, Ph.D.

Odborná literatura

- GORYCZKOVÁ, N.; BLÁHA, J.; BLÁHOVÁ, L.; INDROVÁ, M. a DOSTÁLOVÁ, J. Průvodce architekturou Telče. 1. vyd. Národní památkový ústav, 2015. 368 s. ISBN 978-80-7480-035-1.
- PAVLÍM, M. *Telč: Stavebně historické vyhodnocení města*. Praha, 1962.
- RAZÍM, V. a ZAHRADNÍK, P. Městské opevnění a jeho vztah k vývoji středověké Telče, in: *Průzkumy památek XV*, 2008, č. 2, s. 69-98.
- STRÁNSKÝ, K.; KŘÍŽEK, K.; JANOVÁ, D. a STRÁNSKÝ, L. Příspěvek k dolování stříbrných rud v Mrákotíně - Dobré Vodě u Telče. In *Archeologia technica Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*. 1. Brno: Technické muzeum v Brně, 2007. s. 3-10. ISBN: 978-80-86413-47-1.
- ŠEFCŮ, O. *Architektura: Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla*. 1. vyd. Praha: Vydavatelství Grada, 2013, 256 s. ISBN 978-80-247-3120-9.